

kātaki fuoloa mo manava'ofa ki hono husepānití.

Na'á ne tohi mai 'i he hili ha māhina 'e taha mei ai 'o pehē: “Na'á ku pehē ko e ta'u 'e 12 ko hono fakahaa'i ia 'o e kātaki fuoloá, ka na'e 'ikai ke u 'ilo'i pe na'á ku fu'u anga'ofa pē ai. Ko ia, ne u toe feinga lahi ange 'i he māhina 'e taha pea na'á ne papitaiso leva.”

'Oku mālohi fau e ivi 'o e anga'ofá kae tautefito 'i he nofo fakafāmilí. Na'e hoko atu 'ene tohí, “Oku ou feinga ke toe anga'ofa ange he 'okú ma palani ke sila 'i he temipalé i he ta'ú ni!”

Hili ha ta'u 'e ono na'á ne toe fai mai ha tohi: “Na'e [toki] ui hoku husepānití pea vahe'i ko e pīsope [homau uōtí].”²

VI.

I he ngaahi vā fetu'utaki mo e tū-kunga kehekehe 'o e mo'uí, kuo pau ke tau fe'ao mo e ngaahi faikehekehé. 'O ka mahu'inga, 'oku 'ikai totonu ke tau faka'ikai'i pe li'aki e tafa'aki 'oku tau kau ki ai he ngaahi tō kehekehe ko 'ení, ka 'i he'etau hoko ko e kau ākongā 'o Kalaisí 'oku totonu ke tau nofo melino mo e ni'ihí kehe 'oku 'ikai ke tau tui tataú pe tali e ngaahi akonaki 'oku fakatefito aí. 'Oku tau 'ilo 'i he fakahā fakapalōfitá 'oku hanga 'e he palani 'o e fakamo'uí 'o fokotu'u kitautolu 'i ha tu'unga fakamatelie ko e tauhi 'Ene ngaahi fekaú. 'Oku kau ai 'etau 'ofa hotau kaungā'api 'oku kehekehe hotau anga fakafonua mo e tui fakalotú, 'o hangē ko 'Ene 'ofa 'iate kitautolú. Hangē ko ia ne ako'i mai 'e ha palōfita he Tohi 'a Molomoná, kuo pau ke tau vilitaki atu ki mu'a 'i he “'ofa ki he 'Otuá mo e kakai fulipē.” (2 Nifai 31:20).

Neongo 'oku faingata'a ke tau nofo 'i ha 'ātakai maveuveú, mahalo ko e pole lahi tahá 'a e fekau ko ia hotau Fakamo'uí ke tau fe'ofa'aki 'o hangē ko 'Ene 'ofa 'iate kitautolú. 'Oku ou lotua ke mahino 'eni kaite kitautolu pea ke tau fekumi pea mo'uí 'aki ia 'i hotau vā fetu'utaki mo 'etau ngaahi ngāue, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALA

1. Thomas S. Monson, “Ofá—ko e 'Elito 'o e Ongongoleléi,” *Liahona*, Mē 2014, 91.
2. Faitohi kia Dallin H. Oaks, Jan. 23, 2006, and Oct. 30, 2012.

Fai 'e 'Eletā Neil L. Andersen

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Siosefa Sāmita

Na'e fili 'e Sīsū Kalaisi ha tangata mā'oni'oni, ha tangata angatonu, ke taki 'i hono Toe Fakafoki Mai e kakato 'o 'Ene ongoongoleléi. Na'á Ne fili 'a Siosefa Sāmita.

Na'e ui 'e he 'āngeló 'a Siosefa 'aki hono hingoá 'i he'ene 'uluaki 'a'ahi ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i hono ta'u 17, mo tala-ange ko Molonai ia, ko ha talafekau na'e fekau'i mei he 'ao 'o e 'Otuá pea 'oku 'i ai ha ngāue 'a e 'Otuá ke ne fai. Fakakaukau angé ki he fakakaukau 'oku pau ne ma'u 'e Siosefa 'i he taimi ne fakahā ange 'e he 'āngeló 'e 'iloa hono hingoá “'i he leleí mo e koví 'i he pule'anga, fa'ahinga, mo e lea kotoa peé.”¹ Mahalo ko e 'ohovale he fofonga 'o Siosefá na'á ne 'ai 'a Molonai ke ne toe fakamatala, 'e fakatou talanoa 'i ia 'i he leleí mo e koví 'i he kakai kotoa pē.²

Na'e muiaki māmālie mai 'a e lelei na'e lau kia Siosefá; ka na'e kamata he taimi pē ko iá 'a e lau koví. Ne tohi 'e Siosefa, “[Hono 'ikai] fu'u ngali kehe ke lau ha tamasi'i ta'e-ongoongoa . . . ko ha taha 'oku fe'unga hono mahu-ingá ke tokanga ki ai . . . [a e fakatanga lahi tahá].”³

Neongo e tupulaki 'a e 'ofa kia Siosefá, ka na'e pehē pe mo e tāufe-hi'á. Na'e fakapoongi ia 'i hono ta'u 38, 'e ha kau tangata fakatanga 'e toko 150 kuo 'osi vali honau matá.⁴ Neongo na'e ngata fakafokifā e mo'uí 'a e Palōfitá, ka ko e toki kamata pē ia e lea lelei mo e laukovi kia Siosefá.

'Oku totonu nai ke tau 'ohovale 'i he laukovi kuo fai kiate iá? Na'e ui 'a e 'Aposetolo ko Paulá ko e faha mo e 'atamai vaivai.⁵ Na'e ui hotau Fakamo'uí 'Ofeiná, 'a e 'Alo 'o e 'Otuá, ko e taha holi lahi, fa'a inu uaine, pea 'iate ia ha tēvolo.⁶

Na'e fakahā 'e he 'Eikí kia Siosefa hono iku'angá:

“'E 'eke 'e he ngaahi ngata'anga 'o e māmāni ki ho hingoá, pea 'e manuki'i koe 'e he kau valé, pea 'e tau'i koe 'e heli;

“Ka 'e kumi . . . 'e he loto ma'á, . . . mo e potó, . . . pea mo e angama'á, . . . 'a e ngaahi tāpuakí mei ho nimá.”⁷

Ko e hā 'oku tuku ai 'e he 'Eikí 'a e lau 'ikoví ke ō fakataha mo e leleí? Ko e 'uhinga 'e taha he koe'uhí 'oku taki 'e he fakafepaki ki he ngaahi me'a 'a e 'Otuá 'a e kau fekumi ki he mo'oní ke nau tū'ulutui 'o lotua e ngaahi talí.⁸

Ko Siosefa Sāmita 'a e Palōfita 'o e Fakafoki mai e Ongongoleléi. Na'e kamata 'ene ngāue fakalaumālie 'i he hā mai 'a e Tamái mo e 'Aló, hoko ai mo ha ngaahi 'a'ahi fakalangi kehekehe. Na'e hoko ia ko e me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá 'i hono 'omi 'o e folofola toputapú, tokāteline ne molé, mo e fakafoki mai 'o e lakanga fakataula'eikí. 'Oku fie ma'u ha me'a

lahi ange 'i he fakakaukau fakapotó ki he mahu'inga 'o e ngāue 'a Siosefá; 'oku fie ma'u ke tau hangē ko Siosefá 'o, "kole ki he 'Otuá."⁹ 'Oku taau mo e ngaahi fehu'i fakalaumālie ha ngaahi tali fakalaumālie mei he 'Otuá

Ko e tokolahi 'o kinautolu 'oku ta'e-tui ki he Fakafoki mai 'o e Ongoongoleléi 'oku 'ikai ke nau tui 'oku kei lea ha kakai fakalangi ki he kakai 'i māmaní. 'Oku nau pehē 'oku 'ikai malava, 'a e 'omi 'o e 'ū lau'i peleti koulá 'e ha 'āngelo pea liliu ia 'i he mālohi 'o e 'Otuá. 'I he ta'e-tui ko iá, 'oku nau ta'e-tali ai e fakamo'oni 'a Siosefá, pea fakaongoongokovi'i ai 'e ha ni'ihī e mo'ui 'a e Palōfítá mo lohiaki'i hono ongoongó.

'Oku tau faka'ofa'ia 'i he taimi 'oku holomui ai ha taha na'á ne faka'apa'apa'i 'a Siosefa mei he'ene tuí 'o laukovi ki he Palōfítá.¹⁰

Na'e pehē 'e 'Eletā Niila A. Mekisuele, "Oku hangē vakavakai'i 'o e Siasí . . . 'i he anga 'o e vakai 'a kinautolu 'oku lavakí, ko hano 'initaviu 'o Siutasi ke ma'u ha mahino kia Sísuú. 'Oku fakamatala lahi ange ma'u pē 'a e kau lavakí 'o kau kiate kinautolu kae 'ikai ko ia kuo nau mavahe mei ai."¹¹

Ne folofola 'a Sísū, "Tāpuaki'i 'a kinautolu 'oku kape'i 'a kimoutolú, . . . pea hūfia 'a kinautolu 'oku faikovi mo fakatanga kiate kimoutolú."¹² Tau anga'ofa mu'a kiate kinautolu 'oku fakaanga'i 'a Siosefa Sāmitá, mo tau 'ilo'i loto ko iá ko ha palōfita 'a e 'Otuá pea tau nonga koe'uhī he na'e tomu'a kikite'i 'e Molonai 'i he kuohilí 'e hoko 'a e ngaahi me'á ni.

Te tau tali fēfē ha taha fie'ilo mo'oni 'oku hoha'a ki he ngaahi lau kovi kuó ne fanongo pe lau 'o kau ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá? Ka 'oku tali lelei foki pē 'a e ngaahi fehu'i ko ia 'oku 'i he loto totonu mo faitotonú.

Ki he ngaahi fehu'i kau ki he ongoongo 'o Siosefa Sāmitá, te tau lava 'o vahevahe e ngaahi lea 'a e lauiafe ne nau 'ilo'i tonu ia mo foaki 'enau mo'uí ki he ngāue na'e tokoni 'i hono fokotu'ú. Na'e pehē 'e Sione Teila kimui ange, 'a ia na'e fana'i tu'o fá 'e he kau fakatanga na'a nau fakapoongi 'a Siosefá: "Oku ou fakamo'oni'i 'i he

'ao 'o e 'Otuá, mo e kau 'āngeló, pea mo e tangatá, ko ha tangata lelei, faka'eieiki, mo angatonu 'a [Siosefá]— . . . [pea] na'e haohao hono 'ulu-ngaanga 'i he'ene toko tahá pea 'i he kakai—pea na'á ne mo'ui mo pekia ko ha tangata 'a e 'Otuá."¹³

Te tau lava 'o fakamanatu ki he taha fie'ilo mo'oni 'oku 'ikai ha me'a sivi "mo'oni" ia 'i he fakamatala 'i he 'Initanetí. 'Oku 'i ai ha ngaahi fakamatala, neongo 'ene ngali mo'oni, ka 'oku 'ikai pē mo'oni.

Na'á ku lau he ngaahi ta'u lahi kuo hilí ha fakamatala 'i he makasini *Time* na'e lipooti ai hano ma'u ha tohi, 'oku taku ne fai 'e Māteni Hālisi, 'oku fehangaahangai mo e fakamatala 'a Siosefa Sāmita ki he ma'u 'o e 'ū lau'i peleti 'o e Tohi 'a Molomoná.¹⁴

Ne mavahe ha kaingalotu 'e ni'ihī mei he Siasí tu'unga he tohi ko iá.¹⁵

'Oku fakalolomá, he ne fu'u vave 'enau mavahé. Hili ha ngaahi māhina mei ai kuo 'ilo 'e he kau mataotaó (pea vetehia mo e taha tohinima loí) ko e tohí ko e koto loi kotoa.¹⁶ Mahalo te ke fehu'ia e me'a 'okú ke fanongo ai he ongoongó, ka 'oku fie ma'u ke 'oua na'á ke teitei veiveiua 'i he fakamo'oni 'a e kau palōfita 'a e 'Otuá.

Te tau lava 'o fakamanatu ki he taha fie 'iló 'oku 'i ai ha ngaahi fakamatala kau kia Siosefa Sāmita, neongo 'ene mo'oni, 'e ala 'ave-hala'i fekau'aki mo hono kuongá mo e tūkungá.

Na'e fakamahino mai 'eni 'e 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni. Na'á ne pehē: "Na'á ku hoko ko ha taha fale'i ma'á e pule'anga 'Ameliká 'i hono Senitā Fakafonua ki he Mapule'i 'o e Mahakí 'i 'Atalanitā 'i Sōsiá. Lolotonga ha'aku tatali 'i ha me'a 'e taha ki ha tekisi ke 'ave au ki he mala'evakapuná 'i he 'osi 'emau fakatahá, na'á ku faofao atu he loto musié 'o fōngia 'i he huelo māfana 'o e la'aá kimu'a peá u toki foki ki he fa'ahita'u momoko 'o 'Tutaá. . . . Na'á ku ma'u kimui 'i he meilí ha tā ne 'ai 'e ha taha faitā mo ha'ane fo'i sio'ata faitā mama'o, 'o ma'u e momeniti 'eku mālōlō 'i he musié. Na'e tu'u 'i lalo ai 'eni, 'Fai fale'i fakapule'anga 'i he Senitā Fakafonua.' Na'e mo'oni pē 'a e taá, mo'oni mo e fakamatalá, ka na'e faka'aonga'i 'a e mo'oni ke taukave'i ha fakakaukau ta'e-totonu."¹⁷ 'Oku 'ikai ke tau si'aki ha me'a 'oku tau 'ilo'i 'oku mo'oni koe'uhī ko ha me'a 'oku te'eki ai mahino kiate kiate kitautolu.

Te tau ala fakamanatu ki he taha fie 'iló na'e 'ikai toko taha pē 'a Siosefa 'i he 'a'ahi mai 'a e kau 'āngeló.

Na'e tohi 'e he kau fakamo'oni ki he Tohi 'a Molomoná: "Oku mau fakahā 'i he lea fakamo'omo'oni, na'e 'alu hifo ha 'angelo 'a e 'Otuá mei he langí. . . , pea na'a mau vakai mo mamata ki he ['ū lau'i]."¹⁸ Te tau lava ke lau mo ha ngaahi fakamo'oni kehe foki.¹⁹

'E lava e taha fie 'ilo mo'oni 'o fakatokanga'i e mafola 'a e ongoongolelei kuo fakafoki maí ko ha fua ia 'o e ngāue 'a e 'Eikí 'o fou he Palōfítá.

'Oku laka hake he taimi ni ha ngaahi ha'ofanga lotu 'e 29,000 mo ha kau faifekau 'e toko 88,000 'oku nau ako'i e ongoongolelei he funga 'o e māmaní. 'Oku feinga ha Kāingalotu 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'e lauimiliona ke muimui 'ia Sísū Kalaisi, mo'ui angatonu, tokoni'i 'a e masivá, mo foaki honau taimi mo e ngaahi talēnití he tokoni'i 'o ha ni'ihī kehe.

Na'e folofola 'a Sísū:

"'E 'ikai fa'a tupu 'i he 'akau lelei 'a e fua kovi, pe tupu 'i he 'akau koví 'a e fua lelei. . . .

. . . Te mou 'ilo 'a kinautolu 'i honau ngaahi fuá."²⁰

'Oku mālohi 'a e ngaahi fakamatala ko 'eni, ka 'oku 'ikai totonu

Fakatui lelei ho'o me'a mānava 'osikená ka ke lava 'o mateuteu ke tokoni'i e ni'ihī kehe 'oku fekumi ki he mo'oni.

ke fakafalala 'a e taha fie 'ilo mo'oni ki ai pē ke fakamonga 'aki 'ene fekumi ki he mo'oni.

'Oku fie ma'u 'e he taha tui kotoa ha fakamahino fakalaumālie ki he misiona fakalangi mo e ongoongo 'o e Palōfita ko Siosefa Sāmitā. 'Oku hoko 'eni 'i he to'u tangata kotoa pē. 'Oku taau mo e ngaahi fehu'i fakalaumālie ha tali fakalaumālie mei he 'Otuá.

Lolotonga ha'aku 'i he Matāfanga Fakahahake 'o e 'Tunaiteti Siteití kimui ni mai, ne fakalea mai ai ha taha 'osi faifekau kau ki hano kaungāme'a kuo puputu'u 'i he fakamatala na'á ne ma'u kau ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitā. Kuo tu'o lahi ha'ana fa'a tala-noa, pea na'e hangē ne veiveiua mo e taha 'osi faifekau tu'unga 'i he'ena ngaahi pōtalanoá.

Neongo na'á ku faka'amu te ne lava 'o tokoni'i hono kaungāme'á, ka na'á ku ongo'i hoha'a fekau'aki mo 'ene fakamo'oni. Kāinga, tuku ke u fai atu ha fakatokanga: he 'ikai ke ke fu'u 'aonga fēfē ki he ni'ihī kehē kapau 'oku 'ikai mālohi mo'oni ho'o tui.

Na'á ku heka 'i he ngaahi uike si'i kuo hilí 'i ha vakapuna ki Saute 'Amelika. Na'e taki 'emau tokangá 'e he setuatá ki ha vitiō 'o e malu'i. Na'e fakatokanga mai kiate kimautolu, "Oku ngalingali he 'ikai hoko, ka kapau 'e fetō'aki e 'eá he loto vaká, 'e ava 'a e tāpuni 'i 'olunga 'i ho nofo'angá, pea 'e 'asi hifo ha me'a mānava ki he 'okisikená. Ka hoko 'eni,

ala hake 'o fusi hifo kiate koe. Tui e me'a mānavá ki ho ihú mo ho ngutu. 'Ai takai e fano ha'í 'i ho 'ulú pea fakatonutonu 'a e me'a mānavá, ka fie ma'u." Pea hoko ai e fakatokanga ko 'eni: "Fakapapau'i 'oku tui fakalelei ho'o me'a mānavá kimu'a peá ke toki tokoni ki he ni'ihī kehē."

'E fakautuutu 'a e lau kovi ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitā 'i he'etau fākaofi atu ki he Hā'ele 'Anga Ua mai 'a e Fakamo'uí. He 'ikai hōloa 'a e ngaahi mo'oni fakakongá mo e olopoto kākaá. 'E 'i ai ha kau mēmipa 'o e fāmilí mo ha ngaahi kaungāme'a te nau fie ma'u ho'o tokoní. Ko e taimi 'eni ke tui fakalelei ai ho'o me'a mānava fakalaumālie koe'uhí ke ke mateuteu ke tokoni'i 'a e ni'ihī kehe 'oku fekumi ki he mo'oni.²¹

'E lava pē ke kehekehe founga 'etau ma'u ha fakamo'oni ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitā. 'E lava ke ma'u ia 'i ha'o tū'ulutui 'o lotu, 'o kole ke fakapapau'i mai 'e he 'Otuá ko ha palōfita mo'oni ia. 'E lava ke ma'u ia 'i ho'o lau e fakamatala 'a e Palōfita ki he 'Uluaki Mata Me'a-hā-maí. 'E lava ke taumalingi ki ho laumālie ha fakamo'oni 'i ho'o toutou lau 'a e Tohi 'a Molomoná. 'E lava ke ma'u ia 'i ho'o fai ho'o fakamo'oni ki he Palōfita pe 'i ho'o tu'u 'i he loto temipalé mo 'ilo'i na'e fakafoki mai 'ia Siosefa Sāmita ki māmani 'a e mālohi mā'oni'oni ke sila'í.²² Ka 'i he tuí mo e loto fakamātoatō, 'e fakamālohia ho'o fakamo'oni ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitā. 'E malava 'e ha lahi 'o e vaí 'o 'ai koe ke

ke viviku, ka he 'ikai ke ne teitei lava 'o tāmata'i 'a e vela māfana 'a ho'o tui

'Oku ou fai atu ha tukupā ki he to'u tupu 'oku fanongo he 'ahó ni pe lau e ngaahi leá ni 'i he ngaahi 'aho ka hoko maí: Ma'u ha'o fakamo'oni fakafo'ituitui ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitā. Tuku ke tokoni ho le'ó ki hono fakahoko e ngaahi lea fakapalōfita 'a Moloná ke fakamatala e lelei 'a e Palōfita. Ko e ongo fo'i fakakaukaú 'eni: 'Uluakí, kumi ha ngaahi potufolofola 'i he Tohi 'a Molomoná 'okú ke ongo'i mo tui 'oku mo'oni 'aupito. Pea vahevahe ia mo e fāmilí mo e ngaahi kaungāme'á 'i he efiāfi fakafāmilí 'i 'apí, seminelí, mo ho'omou ngaahi kalasi 'o e Kau Talavou mo e Kau Finemuí, 'o fakamo'oni' na'e hoko 'a Siosefa ko e me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá. Hokó, lau e fakamo'oni 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitā 'i he Mata'i Tofe Mahu'ingá pe 'i he ki'i tohi tufa ko 'ení, 'oku 'i ha lea fakafonua ia 'e 158 he taimí ni. Te ke lava 'o ma'u ia he 'Initanetí 'i he LDS.org pe mei he kau faifekau. Ko e fakamo'oni 'eni 'a Siosefa ki he me'a tonu ne hokó. Toutou lau ia. Fakakaukau ke ke hiki tepi'i e fakamo'oni 'a Siosefa 'i ho le'o pē 'o'ou, fanongo ma'u pē ki ai, pea vahevahe ia mo ho ngaahi kaungāme'á. 'E tokoni ha'o fanongo ki he fakamo'oni 'a e Palōfita 'i ho le'o pē 'o'ou ke ke ma'u 'a e fakamo'oni 'okú ke fekumi ki ai.

'Oku tu'unuku mai ha ngaahi 'aho lelei mo faka'of'ofa. Kuo pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni: "Oku

'Oku lava ke ma'u he taimí ni e Fakamo'oni 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitā 'i ha lea fakafonua 'e 158.

kei hokohoko atu pē 'ene laka ki mu'a 'a e ngāue mā'ongo'ongo ko 'enī, 'o ne liliu mo faitāpuekina e mo'uī. 'Oku 'ikai ha ngāue, mo ha mālohi 'i he māmanī kotoa te ne lava ke ta'ofi e ngāue 'a e 'Otuā. Neongo pe ko e hā 'e hoko maī, 'e kei laka atu pē ki mu'a e ngāue ni ia."²³

'Oku ou fakamo'oni atu ko Sīsū 'a e Kalaisī, ko hotau Fakamo'ui mo e Huhu'i. Na'ā Ne fili ha tangata mā'oni'oni, ha tangata angatonu, ke taki 'i hono Toe Fakafoki Mai e kakato 'o 'Ene ongoongoleleī. Na'ā Ne fili 'a Siosefa Sāmita.

'Oku ou fakamo'oni ko Siosefa Sāmitā ko ha tangata faitotonu mo angama'a, ko ha ākongā 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisī. Na'e hā 'a e 'Otuā ko e Tamaī mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisī, kiate ia. Na'ā ne liliu 'a e Tohi 'a Molomonā 'i he me'āfoaki mo e mālohi 'o e 'Otuā.

'E mahino lelei kiate kitautolu 'i he hili 'o 'etau mate, 'a e uiu'i toputapu mo e misiona fakalangi 'o e Palōfita ko Siosefa Sāmitā. Te ke 'ilo'i, peā u toe 'ilo'i fakataha mo ha "lauimiliona [kehe] 'a 'Siosefa.'"²⁴ 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisī, 'ēmeni. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALĀ

1. Siosefa Sāmita—Hisitōliā 1:33.
2. Vakai, Siosefa Sāmita—Hisitōliā 1:29–46.
3. Siosefa Sāmita—Hisitōliā 1:23.
4. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 135:1.
5. Vakai, Ngāue 26:24.
6. Vakai, Mātiu 11:19; Sione 10:20.
7. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavā 122:1–2.
8. Na'e pēhē 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf: "Tomu'a fakafehu'ia ho'o veiveiūā ka ke toki fakafehu'ia ho'o tuī. Kuo pau ke 'oua na'a tau teitei tuku e veiveiūā ke ne ha'isia mo ta'ofi kitautolu mei he 'ofa, nonga, mo e ngaahi me'āfoaki fakalangi 'oku ma'u 'i he tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisī." ("Ha'u Ke Tau Kau Fakaha," *Liahona*, Nōvema 2013, 23). Na'e pēhē 'e Eletā Jeffrey R. Holland: "Ko ha ngāue fakalangi 'eni 'oku lolotonga faī pea 'oku hāsino 'a e ngaahi tāpuakī 'i he tapa kotoa, pea kātaki 'oua te ke hoha'a kapau 'e hoko ha ngaahi palopalema mei he taimi ki he taimi, 'e fie ma'u ke vakai'i, mahino, pea fakalelei'i. 'Oku nau hoko pea kuo pau pē ia. *The Siasi ni, 'e mahu'inga ange ma'u pē e me'a 'oku tau 'ilō he me'a 'oku 'ikai ke tau 'ilō.*" ("Eiki, 'Oku ou Tui," *Liahona*, Mē 2013, 94).
9. Sēmisi 1:5; vakai foki, Siosefa Sāmita—Hisitōliā 1:11–13.
10. Na'e manatu 'a Taniela Taīla 'o pēhē: "Na'ā ku 'a'ahi ki he 'api 'o e [Palōfita] mo Misa 'Aisake Pehunini. Na'a mau talanoa ki

hono fakatanga'i. Na'ā ne fakalau mai ha ngaahi fakamatala loi, ta'e-totonu pea mo hala, na'e fai 'e he kakai kuo hē mei he mo'oni. . . . Na'e toe fakamatala foki ki ha kau 'ofisa ne nau mei [fiefia] ke to'o 'ene mo'uī, 'i he taimi na'e puke pōpula ai iā, ka ne nau mafuli 'o kau mo ia 'i he'enu 'ilo'i lelei ange iā. . . .

“. . . Ne pēhē ange leva 'e Misa Pehunini: 'Kapau te u mavahe mei he Siasi ni, he 'ikai ke u fai 'e au 'a e me'a na'e fai 'e he kau tangata ko iā: Te u 'alu au ki ha potu maomaonganoa kuo te'eki ke ongona ai 'a e Tui Fakamāongā, nofo ai, pea he 'ikai ha taha ia te ne teitei 'ilo na'e 'i ai ha'aku 'ilo ki he Siasi.'

"Na'e tali mai leva 'e [Siosefa]: "E hoku tokoua ko Pehunini, 'oku 'ikai ke ke 'ilo 'e koe 'a e me'a te ke faī. 'Oku 'ikai ha fakaveiveiua na'e fakakaikau tatau pē 'a e kau tangatā ni mo koe. Kimu'a ke ke kau ki he Siasi, na'e 'ikai ke ke kau ki ha tafa'aki. . . . Ko e taimi na'ā ke kau ai ki he Siasi ni, na'ā ke fakamo'oni ai ke ke tauhi ki he 'Otuā. 'I he taimi na'ā ke fai ai 'enī, na'ā ke mavahe mei ho'o ta'e-kau ki ha fa'ahī, pea he 'ikai ke ke toe lava koe 'o foki ki he tu'unga ko iā. Kapau 'e faifaingē peā ke si'aki 'a e 'Eiki na'ā ke fakamo'oni ke ke tauhi ki ai, 'e tupu ia mei he tokotaha angakovī, pea te ke muimui leva koe ki he'ene tu'utu'uni mo hoko ko 'ene tamaio'eiki.'" ('i he *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Siosefa Sāmita* [2007], 373–74).

11. Neal A. Maxwell, "All Hell Is Moved" (Brigham Young University devotional, Nov. 8, 1977), 3; speeches.byu.edu.
12. Mātiu 5:44.
13. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Sione Teila* (2001), 98; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 135:3.
14. Vakai, Richard N. Ostling, "Challenging Mormonism's Roots," *Time*, May 20, 1985, 44.
15. Vakai Ostling, "Challenging Mormonism's Roots," 44; see also Gordon B. Hinckley, "Lord, Increase Our Faith," *Ensign*, Nov. 1987, 52; Neil L. Andersen, "Ahi'ahi'i 'o Ho'omou Tuī," *Liahona*, Nōvema 2012, [39].
16. Vakai, Richard E. Turley Jr., *Victims: The LDS Church and the Mark Hofmann Case* (1992).

17. Russell M. Nelson, "Truth—and More," *Ensign*, Jan. 1986, 71.
18. "Ko e Fakamo'oni 'a e Kau Fakamo'oni 'e Toko Tolū," Tohi 'a Molomonā.
19. Vakai, Siosefa Sāmita—Hisitōliā 1:71, fakatokanga'i ange; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:23.
20. Mātiu 7:18, 20.
21. Na'e pēhē 'e Palesiteni Heneli B. 'Aealingi 'i he'ene lea kau ki he veiveiūā: "Te mou lava 'o feinga 'i ho'omou 'ofa kiate kinautolū, ke 'oange 'a e me'a 'oku nau kolé. Mahalo na'a 'ahi'ahi'i kimoutolu ke kaungā fononga mo kinautolu 'i he'enu veiveiūā, mo 'amanaki te ke lava 'o ma'u ha fakamo'oni pe 'uhinga ke teke'i 'enu veiveiūā. 'Oku fa'a fie talanoa 'a e kakai 'oku nau veiveiūā fekau'aki mo e me'a 'oku nau fakakaikau ko ha ngaahi mo'oni pe ngaahi 'uhinga kuō ne fakatupu 'enu veiveiūā, pea mo e lahi 'o 'ene uesiā. . . .
- "Te ta lava 'o lelei ange ai kapau he 'ikai ke ta nofo fuolua he me'a 'oku pēhē he'etau fānau akō ko e tupu'anga 'o e veiveiūā. . . . 'Oku 'ikai tu'unga 'enu palopalemā 'i he me'a 'oku nau pēhē 'oku nau mamata ki ai; 'oku tu'unga ia 'i he me'a 'oku 'ikai ke nau mamata ki ai. . . . 'E lelei taha kiate kitautolu ke tau liliu vave 'etau pōtalanoā ki he ngaahi me'a 'o e lotō, 'a e ngaahi liliu 'o e lotō 'okū ne fakaava 'a e mata fakalaumāliē" ("And Thus We See": Helping a Student in a Moment of Doubt" [address to Church Educational System religious educators, Feb. 5, 1993], 3–4; si.lds.org).
22. Na'e pēhē 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli: "I he fakanofa au ko e Tikoni 'i hoku ta'u hongofulu mā uā, he ngaahi ta'u lahi kuo hili, na'e 'ave au he'eku tamaī, ko e palesiteni 'o homau siteikī, ki he'eku 'uluaki fakataha lakanga fakataula'eiki. . . . [Ko e 'uluaki himi ko e "Oku Mau Fakamāloō."] Na'a nau hiva fekau'aki mo e Palōfita ko Siosefa Sāmitā, pea 'i he'enu fai iā, na'e hū ki hoku lotō ha 'ofa lahi mo tui ki he Palōfita ma'ongo'onga 'o e kuonga ko 'enī. . . . Na'ā ku 'ilo leva, 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, ko Siosefa Sāmitā ko ha palōfita mo'oni 'a e 'Otuā" ("Oku Mau Fakamāloō," *Tambuli*, Jan. 1984, 1, 2).
23. Thomas S. Monson, "I He'etau Toe Fakataha Mai," *Liahona*, Mē 2012, 4.
24. "Oku Mau Fakamāloō," *Ngaahi Himi*, fika 16.